

Ermeni hamalların yerini Kürt hamallar nasıl aldı?

Posted on 28/11/2015

'Yok Edilen Medeniyet' konferansının en çok ilgi gören konuşmalarından biri Hollandalı tarihçi Jelle Verheij'inikiydi. 1895'te İstanbul'da gelişen olaylar sonrası kiliselere sığınmak zorunda kalan Ermenilerin anlatıldığı bu konuşma, Verheij'in İngiltere'deki arşivlerde tesadüf eseri bulunduğu bir belgeye dayanıyor. Üç Horan Kilisesi'ne sığınan bin Ermeni'nin isimleri, meslekleri, geldikleri yerin ve İstanbul'da oturdukları yerin bilgisinin olduğu bu belge, hem 1895'te İstanbul'da yaşanan önemli ama pek de bilinmeyen bir olaya ışık tutuyor hem de İstanbul'daki Ermeni mevsimlik işçilerin hikâyesini anlatıyor.

Fatih Gökhan Diler: Arşivde bulduğunuz bu liste o dönem yaşanan bir olay yüzünden tutulmuş, nedir bu olay?

Jelle Verheij: 30 Eylül 1895'te Hınçak Partisi bir gösteri düzenledi. Partililer, Bab-ı Ali'ye kadar çıkıp oradaki idarecilere bir dilekçe verdiler. Çünkü o dönem ıslahat sorunu vardı. Hınçak Partisi, İngiltere, Rusya ve Fransa'nın desteklediği bu reform hareketinin çok yavaş ilerlediğini ve yeterli olmadığını düşünüyordu. Ermenilerin taleplerini hükümete iletmek için böyle bir yürüyüş yaptılar. Gösteri esnasında polislerle çatışma çıktı, karşılıklı ölümler yaşandı. Bu öfkeyle beraber sivil Müslüman halk ve polisler İstanbul'un birçok yerinde Ermenilere saldırmaya başladılar. Şehirdeki Ermeniler panik içinde kiliselere sığındılar. Toplam 6 adet kilise...

Hangi kiliseler bunlar?

Pera, Hasköy, Pangaltı, Üsküdar, Kumkapı ve bir de Balat. Toplamda bin civarında kişi

sığınmıştı Pera Kilisesi'ne. Kiliselere sığınan insanlar kiliseleri terk etmek istemeyince araya Ermeni Patrikhanesi ve İngiliz Elçiliği girerek insanları evlerine gönderdiler. Osmanlı ile kiliseleri abluka altına alan polisin o sığınan insanlara saldırmayacağına dair bir antlaşma da yapıldı bu süre zarfında. Bu insanlar toplam bir hafta süreyle polis ablukasını altında kiliselerde mahsur kaldı. Bu mahsur kalan süre içinde de sığınmacıların bir listesi yapılmış. Ama listenin kimin tarafından yapıldığı da bilinmiyor. Muhtemelen Patrikhane ve Elçilik bu listeyi beraber hazırladılar.

Siz nerede ve nasıl bulmuştunuz bu listeyi?

İngiltere, Londra'daki Ulusal Arşivler'de hiç beklenmedik bir dosyanın içinde, 'diğerleri' şeklinde adlandırılmış bir klasörde öylece duruyordu. Bu güzel oldu çünkü o dönemin sosyo-ekonomik tarihi hakkında pek de bilgi sahibi değiliz aslında. Bu listeyi araştırdım ve gördüm ki hepsi göçmen. Listedekilerin yüzde 95'i İstanbul'a dışardan gelmiş.

Konuşmanızda bu listenin Ermenilerin Anadolu'dan İstanbul'a göçüne ışık tuttuğundan da bahsettiniz.

Ermeniler Doğu'daki en yerleşik halklardan biridir. Yaylacılık bile Ermeniler arasında nadir görünümün bir şey, bu toplumda neredeyse hiç göçebelik yoktu. Bunun için o dönemde yaşayan Ermenileri aktif göçte görmemiz tarih açısından şaşırtıcı bir durum. Zaten benim bahsettiklerim de bildiğimiz anlamda göç değil, daha çok mevsimlikti. Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi için kaynakların sayısı siyasi tarihine göre daha az. Göç ile ilgili etütler daha da nadir. Şimdiye kadar Ermenilerin mevsimsel ve kalıcı göçleri az araştırılmış konulardır. Konuyla ilgili araştırmalar, mevsimsel göçün Tanzimat döneminde çok yaygın olduğunu gösteriyor. Göç olayı Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürüyordu.

Bu listelerin de bize söylemek istediği şey aslında bu tür göçlerin meydana geldiği, ne de olsa listelerdeki insanların yüzde 95'inin göçmen olduğunu görüyoruz.

Şahsen İstanbul tarihçisi olmamama rağmen çok ilgimi çekmişti bu konu; ne de olsa İstanbul'daki Ermeniler her zaman burjuva olarak addedilen bir gruptu. Ancak görüyoruz ki birçok yoksul Ermeni de İstanbul'a geliyordu. Mesela kilise listelerinden birinde o zamanlar Erzurum'a şimdi ise Bingöl'e bağlı Kiğı'dan gelenlerin sayısı, listenin dörtte birini oluşturuyor. Çoğunlukla Kasımpaşa'ya yerleşmişler. Mesela yine Beşiktaş'taki Ermenilerin çoğu Bayburtlu...

Siz bu göç eden insanların geldikleri yerlere bakınca ne görüyorsunuz?

Benim en çok ilgimi çeken şey İstanbul'un uzak olmasına rağmen Van ve Bingöl'den gelenlerin İstanbul'dan başka bir alternatif görmemeleriydi. Kayseri ki o zamanlar gelişmiş bir yer olmasına rağmen bu göçmenlerin orayı tercih etmemelerinin sebebi iş imkânlarının İstanbul'a oranla daha az olması olabilir. Buna paralel olarak Sasonlular İstanbul'a gitmek yerine Halep'e gitmeyi tercih ediyorlardı. İstanbul'a olan göç aslında en çok memleketteki yüksek vergileri ödememek içindi.

Listede Ermenilerin yaşadığını bildiğimiz bazı illerin olmadığını görüyoruz. Neden bu illerden İstanbul'a çalışmaya gelen olmamış?

Antep yok, Diyarbakır neredeyse yok, Adana yok, Mersin yok... Çünkü bu insanlar daha çok Halep'e veya Çukurova'ya gidiyorlardı. Herhalde Van'dakilerin Halep ile bir bağlantıları yoktu ki daha çok İstanbul'a yöneliyorlardı. Ayrıca Rusya'ya da giden çok Ermeni vardı.

Özellikle bazı belirli mesleklerin İstanbul'a geldiğini söyleyebilir miyiz?

Evet, bazı mesleklerin belirli yerlere gitmeleri gibi bir şey söz konusu ancak bunun için daha detaylı bir araştırma yapmak gerekiyor. Biz biliyoruz ki Ermenilerin arasında birçok kuyumcu var. Mesela, Diyarbakır'dan Ermeni kilitçilerin, Sivas'tan ise seyislerin geldiğini görüyoruz. Boyacılar Kayseri'den geliyordu ve Kayseri'den gelenler diğerlerine göre daha

eğitimliydi. Uzmanlık gerektiren işleri yapanlar genelde İstanbul'a daha yakın yerlerden geliyorlardı. Daha az eğitilmiş olanlar yani genel olarak çiftçiler, daha çok Van ve Bitlis civarından geliyordu. Yine hamallar, süpürgeciler de Van'dan geliyordu denilebilir.

Listede doğum yeri-meslek bağlantısı da açıkça görülüyor aslında.

Bu bağlantı da ilginç... 10 kireççiden 9'u Bitlisli. 15 çiviciden 10'u Diyarbakırlı. 24 boyacıdan 19'u Kayserili. 9 pastırmacının hepsini Kayserli olduğunu söyleyemeye gerek yok. Bütün seyisler Sivashlı. Bu veriler de güçlü sosyal bağlar gösteriyor. Mesleki uzmanlıkların çoğu memleketten İstanbul'a getiriliyordu galiba, bazıları belki de İstanbul'daki ortamda geliyordu.

Kiliselere sığınan İstanbullu Ermeni sayısı yüzde 5 ile sınırlı kalmış. Bunun nedeni nedir? Onlara saldırı olmamış mı olaylar esnasında?

Şimdi İstanbul'da oturan Ermenilerin kendi evleri olduğu için bu olaylar esnasında kendi evlerine sığınmışlar. Ayrıca İstanbullu Ermenilerin maddi durumları genel olarak daha iyi olduğu için muhtemelen kendi evleri kiliselerden daha emniyetliydi. Ancak üzerinde durmamız gereken husus şu: Bu sığınmacılar aslında başka kaçacak yerleri olmadığı için kiliseye toplandı. Bu göçmenler çoğunlukla pansiyonlarda ikamet ediyordu. Bununla ilgili de bir doküman buldum İngiltere'de. Hınçak olaylarından sonra pansiyon sahipleri istememiş tabii Ermenileri, aynen şimdi Kürt meselesinde olduğu gibi kurbanlar suçlu olarak görülmüş. Birtakım suçlamalara maruz kalan Ermeniler, pansiyonlardan kovulmaya başlamışlar.

Kilisedeki sığınmacılar arasında çok az kadın olduğunu görüyoruz, bu neyi gösteriyor?

Bildiğimiz üzere göçmenler yanlarında ailelerini getirmiyorlardı, bu yüzden kiliseye sığınanların çoğunluğu erkeklerden oluşuyordu ama yine de bu kadar az kadın olması sıra dışı bir durum. Bir de kadınların o zamanlarda umumi yerlerde tek başlarına

dolaşamamalarından dolayı olaylar esnasında kiliseye sığınmamış olmaları muhtemeldir. Mesela o zamanlar İstanbul'daki çalışan Ermeni kadınlarının birçoğu ya ilkokul öğretmeniydi ya da Sivas'tan gelen çamaşırcılardı. Yine mesela ilginç bir istatistiktir, listelerde 25 adet çocuk var, ancak bunlardan sadece bir tanesi erkek. Belki de bunlar bir kız okulunun talebeleriydi. Başka bir örneklendirme de yaptım, Hınçaklar için bu kiliseler aslında kendilerini korumak amaçlı birer sığınak değil birer gösteri aracıydı. Ne kadar çok kilisede sığınılırsa o kadar yabancı basından ilgi çekeceklerini düşünüyorlardı.

Kiliselere sığınanlar da böyle mi düşünüyorlardı, yoksa bu sadece dışardakilerin fikri miydi?

İngilizlere göre kilisesinin içinde de böyle insanlar vardı, çünkü birkaç tartışma yaşandığını kayıtlarına geçirmişler. Bu geçen bir hafta içerisinde tabii yabancı basın epey ilgi göstermiş bu sığınmacılara ama Hınçaklar için yeterli değildi bu. Bir nevi açlık grevi gibi dikkat çekmek istiyorlardı. Bir başka dikkat edilmesi ve araştırılması gereken konu da bu Hınçak Partili aktivistlerin geldikleri yerler. Mesela Palu ya da Elazığ'daki Habap'ta yaşayan Ermeniler çok devrimcilerdi. Kilise listelerinde sadece bir tane Habaplı olmasına rağmen, siyasi kimliği olan bu tür başka yerler olduğunu tahmin ediyorum.

Peki, İstanbul'daki Hınçak Parti taraftarlarının belirli bölgelerden geldiğine dair tespit yapmak mümkün mü?

İlk aklıma gelen Habap oldu ama bunun haricinde çok fazla bireysel katılım yoktu. Zaten o dönem bireysel hiçbir şey yoktu. Bazı yerlerde hiç Hınçak Partili bulunmamasına rağmen bazı yerlerde ufak tefek de olsa vardı, örneğin Tokat çevresinde veya Merzifon yöresinde bu tarz aktiviteler vardı.

Anadolu'daki Hınçakların daha çok İstanbul'a göçmeyi tercih ettiklerine dair bir genelleme yapabilir miyiz peki?

Yok, ne yazık ki böyle bir genelleme yapmamız mümkün değil çünkü elimizde bu konuyla ilgili yeterli bilgi yok. Bu konu üzerine çalışılırsa çok yararlı bilgiler gün yüzüne çıkabilir. Palu üzerine çalışmalara ağırlık verilirse oradakilerin neden Hınçaklı olduklarına dair birtakım ilginç bilgiler ortaya çıkabilir. Oradakiler boşu boşuna Hınçak Partili olmadılar, toprakları alınan Ermeniler bu yüzden siyasileşmişlerdi, yine benzer olaylar Zeytun ve Sason'da da meydana geldi. Aynen bugün Silvan'da siyasileşen Kürt yurttaşlar gibi...

Konuşmanızın bir bölümünde Osmanlı hükümetinin doğudan gelen Ermeni göçlerini engellediğini söylediniz, bu konuyu biraz açabilir misiniz?

1896'da Taşnaklar tarafından gerçekleştirilen Osmanlı Bankası olayından sonra, birtakım devlet kaynaklı eylemler yapıldı. İşte bundan sonra mevsimlik işçiliğin de daha çok Kürtlere geçtiklerini görüyoruz. Bu tarihlerden sonra Kürt hamalların nasıl Ermeni hamalların yerini aldığını görüyoruz. Devlet kadar Müslüman halkın da Ermeni mevsimlik işçilere mani olduklarını görüyoruz. Örneğin pansiyon sahibi eğer Ermenileri kabul etmiyorsa, bu gelen mevsimlik işçiler konaklama konusunda sıkıntı çekecek demektir.

Bu tarihten sonra Kürtlerin İstanbul'a mevsimlik göçünün artmaya başladığını söyleyebilir miyiz?

Hayır, zaten hâlihazırda İstanbul'a bir Kürt göçü vardı. Fakirlikten dolayı onlar da iş için İstanbul'a gelmekteydi, fakat biz araştırmacılar Ermeniler hakkında daha çok veriye sahibiyiz. Bu bilgi eksikliği de Osmanlı tarihinde büyük tutarsızlıktan biridir. Azınlıklar hakkında her zaman daha fazla bilgi bulmak mümkündür.

Kaynak: agos.com.tr